

חוברת זו יסודה בהרצאות שנישאו בכינוס חוקרים לציון חמש שנים לפטירת פרופסור ש"ד גויטיין ז"ל, שהתקיים במכון בן-צבי בכ"ח-כ"ט באדר תש"ן (25-26 במרץ 1990). הכינוס הוקדש לנושא 'חברה ים-תיכונית במאות השביעית עד השבע-עשרה' והועלו בו אספקטים שונים של התרבות הים-תיכונית בהיבטה הכללי והיהודי. באופן טבעי נתבקש פרופסור יהושע פראוור ז"ל לכבד את הכנס ולפתוח אותו בהרצאת מבוא מקיפה. כחודש לאחר קיום הכינוס הלך מעימנו בטרם עת פרופ' פראוור והרצאתו זו היתה גם הרצאתו האחרונה. וכך מכנס שהוקדש לזכרו של החוקר הדגול גויטיין הגענו לחוברת 'פעמים' הפותחת בהרצאתו האחרונה של פרופ' פראוור, והקושרת יחד זכרם של שני ענקי המחקר.

תהא חוברת זו מזכרת צנועה לפועלם הגדול.

■ פרופ' יהושע פראוור ז"ל משרטט בהרצאתו 'יהודים, נוצרים ומוסלמים סביב הים התיכון', את מרכיביה של התרבות הים-תיכונית, שהיא: 'מעשה מרכבה של דתות ותרבויות, שנוצרו לחופי הים או בקרבתם ואשר השפיעו באופן הדדי זה על זה — עד שנוצרה סימביוזה פוריה של תרבויות אלה'.
בשעה שמרכז הכובד העולמי עובר מן הים התיכון למרחבים אחרים, כבר הפכה התרבות הים-תיכונית לנכס צאן ברזל של התרבות האנושית כולה — ולעיתים ללא שיזכר מוצאה.

פרופ' פראוור ז"ל עמד בראש הוועדה האקדמית של מכון בן-צבי ולימד שנים רבות בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ במאמרו 'תמורות בסחר של מזרח הים התיכון בשנים 1200-1350', עומד פרופ' דוד יעקבי על התמורות הנרחבות שחלו בסחר הימי במזרח הים התיכון בתקופה הנ"ל. תמורות הנובעות מגורמים גיאוגרפיים, הקשורים למאורעות מדיניים-צבאיים סביב הים התיכון המזרחי והים השחור ומגורמים מתמשכים הקשורים להתפתחות הכלכלית והחברתית של המערב הלטיני.

התמורות מתבטאות בגידול היקף המסחר, בשינוי באופי הסחורות, בבניית ספינות גדולות יותר, בפיתוח עזרי ניווט חדשים, בשינוי נתיבי השיט ועוד. כתוצאה מכך נכנסה הכלכלה הים-תיכונית לעידן חדש, המצטיין בלחץ מוגבר של המערב על כלכלת ביוזנטיון והלבנט המוסלמי. מצב זה נמשך עד לנפילת ביוזנטיון ב-1453 ולגילויים של יבשת אמריקה ושל הנתיב הימי הישיר למזרח הרחוק, בשלהי המאה ה-15.

פרופ' יעקבי מלמד בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ ד"ר אורה לימור מתארת מציאות יס־תיכונית טיפוסית לימיי־הביניים, שבה סוחרים בני אמונות שונות משוחחים אלה עם אלה על ענייני אמונתם, כפי שזו עולה בכתבי רמון לול ואחרים. במאמרה 'ויכוחי אמונה בנמלי הים התיכון', היא מתארת שני ויכוחים שבין יהודים לנוצרים: האחד בשנת 1179 בעיר הנמל סאוטה שעל חוף מארוקו של היום. בה, תחת שלטון מוסלמי, מתווכח אזרח נוצרי מגנואה עם יהודי, השני בשנת 1286 במאיוורקה, בין סוחרים יהודים ונוצרים.

היא מציינת את חשיבות הבמה היס־תיכונית, ששימשה מסגרת גיאוגרפית לתוכנם הפולמוסי של הוויכוחים ומרמזת לקשר שבין המסגרת לבין התוכן. בשונה מוויכוחי הדת המפורסמים במאה ה־13, מתנהלים הוויכוחים המתוארים כאווירה נינוחה ופתוחה ומתוך יחס של כבוד אל הצד האחר.

ד"ר לימור חברה בסגל האקדמי של האוניברסיטה הפתוחה.

■ במאמר 'כפריים מוסלמים בארץ־ישראל הפראנקית: גודל משפחה ושמות פרטיים', מנתחים פרופ' ב"ז קדר ומחמד אלחג'וג', רשימה של שמות 40 גברים, נשים וילדים של כפריים מוסלמים מג'מאעיל (היום ג'מאעין). באזור שכם, שנמלטו בין השנים 1156-1174, לדמשק. רשימה זו משמשת עבורם מקור יחיד במינו לבדיקת גודלה של המשפחה המוסלמית בכפרים בתקופה זאת ולהעדפות במתן שמות פרטיים בקרב האוכלוסייה הנידונה, תוך השוואה לגודל המשפחה ולהעדפה במתן שמות מהמאות ה־19 וה־20.

פרופ' קדר מלמד בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטה העברית בירושלים. מחמד אלחג'וג' הוא תלמיד לתואר שני באוניברסיטה העברית.

■ שולמית סלע דנה בספר יוסיפון, המספר על תולדות ישראל בימי בית שני והיה המקור העיקרי של עמנו ללימוד תולדותיו מימיי־הביניים ועד לזמן החדש.

במאמרה 'על שני סיפורים מקבילים בספר יוסיפון העברי ובנסחיו בערבית', היא עוקבת אחר מקורותיו של הנוסח העברי. באמצעות קריאה המשווה את סיפור המשלחת לגאיוס בנוסח העברי לנסחיו הערביים, היא מגיעה למסקנה כי ספר 'יוסיפון' העברי, כפי שהגיע לידינו, איננו יצירה אחידה, פרי עבודתו של 'מחבר' אחד, אלא 'תל ספרותי', מעשי ידיהם של יוצרים שונים.

גב' סלע מלמדת בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל־אביב.

■ היחסים בין המשפט העברי למשפט המוסלמי נידונים במאמרו של ד"ר גדעון ליבוןן 'בין משפט עברי למשפט מוסלמי'. זאת באמצעות בדיקת זכות המצרנות של בני דתות שונות המעורבים בעיסקת מקרקעין, תוך השוואת המשפט המוסלמי למשפט העברי. ביחסם לנושא המצרנות, מראה המחבר, שבעוד שבמשפט המוסלמי שלוש מתוך ארבע אסכולות ההלכה הסוניות קיבלו את העמדה שיש מצרנות ליהודי גם כנגד מוסלמי, הרי שההלכה היהודית, כפי שבאה לידי ביטוי בעיקר בכתבי ר'

שמואל בן חפני (רשב"ח, ראש ישיבת סורא, נפטר 1013), שוללת בדרך כלל השוואת מעמד המוסלמי ליהודי בעניין זה. ד"ר ליבזון מלמד כפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים וחוקר במכון בן-צבי.

■ פרופ' מרדכי עקיבא פרידמן במאמר 'ההלכה כעדות לחיי המין אצל היהודים שבארצות האסלאם בימי-הביניים: כיסוי הפנים ונישואי 'מתעה', מנתח צעדים שנקטו ראשי הקהילה היהודית בתקופת שלטון האסלאם, בעיקר שינויים בהלכה, כדי ללמד מהם על התפוצה של תופעות שסוטות מן הנורמות היהודיות, התברתיות והמסורתיות, בחיי המין ובצניעות.

כך הוא מראה שבמאות ה-11-12 בארצות האסלאם, היתה האשה היהודייה רגילה לכסות את פניה בצאתה החוצה ובפני זרים, וכי ההלכה התלמודית בדבר ראיית פני האשה לפני נישואיה לא יושמה בארצות האסלאם. בנוסף לכך נישואי 'מתעה' (נישואי-הנאה, שבהם נושא אדם אשה לתקופה מוגבלת מראש), שהיו מקובלים באסלאם השיעי, נתפסו ע"י המנהיגות היהודית כמונגדים למוסר המיני היהודי והם אסרו על כך, בכוח הפרשנות, באיסור חמור. פרופ' פרידמן מלמד בחוג לתלמוד באוניברסיטת תל-אביב.

■ במאמר 'נישואי בוסר בחברה היהודית בימי-הביניים', מראה פרופ' אברהם גרוסמן, בניגוד למקובל במחקר, שתופעת נישואי הקטינות בחברה היהודית הלכה והתגברה בהדרגה, במיוחד מן המאה ה-11 ואילך. כך עולה מבדיקת מכלול המקורות ובמיוחד ספרות השו"ת והפסקים של הגאונים ושל חכמי ישראל בימי-הביניים. המתברר בודק את התפתחות התופעה עד המאה ה-13, את מניעה ואת תוצאותיה. הגורמים היו בעיקר חברתיים וכלכליים והתוצאות היו שליליות בכמה תחומים של חיי המשפחה היהודית. פרופ' גרוסמן עומד בראש החוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ עולמה של קהילה יהודית נחשף במאמרה של ד"ר לאה בורנשטיין-מקובצקי 'חיים וחברה בקהילת ארטה במאה השש-עשרה'. בעזרת מקורות יהודיים וחיצוניים מוצגים לקורא פניה הרב-גוניים של אחת הקהילות החשובות שבחבל אפירוס שביוון, בתקופה העות'מאנית, החל מהנתונים הדמוגרפיים עבור דרך מבנה הקהילה ואירגונה, חיי הרוח והנהגתה, חיי החברה, המשפחה והמוסר ועד היחסים עם השלטונות ועם החברה הלא-יהודיים. בכך נפתח צוהר לעולם יהודי תוסס בפינה נוספת בים התיכון במאה ה-16.

ד"ר בורנשטיין-מקובצקי מלמדת במחלקה לתולדות ישראל באוניברסיטת בר-אילן.

העורך